

L'auge de la traducció en llengua catalana als anys 60: el desglaç de la censura, el XVI Congreso Internacional de Editores i el problema dels drets d'autor¹

Jordi Cornellà-Detrell

Bangor University. School of Modern Languages
Bangor LL57 2DG. United Kingdom
j.cornella@bangor.ac.uk

Resum

A principis dels anys 60, després de més de dues dècades de prohibicions, la traducció en llengua catalana va experimentar un creixement sobtat i sense precedents. Aquest article, que es proposa examinar les causes i les conseqüències de l'expansió de la indústria editorial, se centra sobretot en el paper de la traducció en el redreçament de la cultura catalana. Entre els temes que es tractaran hi ha l'atemperament de la censura, l'impacte de les reunions del Consejo Nacional del Movimiento de 1961, l'organització del XVI Congreso Internacional de Editores (Barcelona, 1962), la paradoxal facilitat amb què els editors van poder començar a contractar els drets d'obres estrangeres, l'impacte de la traducció en l'obra dels escriptors autòctons, la creixent competència entre les empreses del sector i, finalment, l'entrada al mercat d'editorials que fins llavors només havien publicat en espanyol.

Paraules clau: traducció; censura; sector editorial; cultura catalana; règim franquista.

Abstract

In the early 1960s, when Franco's dictatorship lifted some of the restrictions imposed on the cultural sector, translation into Catalan experienced a sudden and unparalleled growth. This article, which sets out to explore the causes and consequences of the expansion of the publishing industry, focuses on particular in the role of translation in the revival of Catalan culture. Among the topics to be considered are: the new rules of censorship, the impact of the meetings held by the Consejo Nacional del Movimiento in 1961, the organization of the XVI Congreso Internacional de Editores (Barcelona, 1962), the easiness with which Catalan publishers were able to buy translation rights, the impact of translation on Catalan authors, the increasing competition among publishing houses and, finally, the initiatives of several leading Spanish companies to tap into the Catalan book market.

Keywords: translation; censorship; publishing sector; Catalan culture; Franco's regime.

1. Aquest article s'ha beneficiat d'una beca de la Arts and Humanities Research Association (AHRC).

Sumari

1. Els anys 60, quan els escriptors comencen a escriure com si traduïssin	3. L'edició en català i el problema dels drets d'autor al XVI Congreso Internacional de Editores (1962)
2. El desglaç de la censura, el Consejo Nacional del Movimiento i les mesures del nou govern tecnòcrata	4. La traducció i la metamorfosi del sector editorial
	Bibliografia

A principis dels anys 60, el sector del llibre en llengua catalana va passar, pràcticament sense transició, d'un resistencialisme voluntarista gairebé semiclandestí a una etapa d'enorme eufòria caracteritzada per un auge sense precedents de l'activitat traductora. Malgrat que l'enorme impacte d'aquesta sobtada expansió editorial no ha passat inadvertit, el cert és que ha merescut ben poques anàlisis, fins al punt que no és exagerat afirmar que, en bona part, encara desconeixem com, quan i per què es va produir.² L'objectiu del present article, doncs, és examinar els profunds canvis que va patir la indústria editorial al llarg de la dècada dels seixanta en relació al context històric per tal d'intentar establir les diferents causes que van permetre el redreçament de la cultura catalana i, sobretot, el paper que hi van jugar les traduccions. Aquesta aproximació a la intrahistòria de la represa se centrarà, d'una banda, en dos esdeveniments que exemplifiquen el canvi de rumb de les polítiques repressives del règim: l'atemperament de la censura en el marc de les reunions del Consejo Nacional del Movimiento de 1961 i l'organització a Barcelona, el 1962, del XVI Congreso Internacional de Editores. D'altra banda, també s'examinaran algunes conseqüències de l'expansió subsegüent de les editorials en llengua catalana, com ara la paradoxal facilitat amb què els editors van poder començar a contractar els drets d'autor d'obres estrangeres, el paper de la traducció en l'increment del públic, el seu impacte en l'obra dels escriptors autòctons, la creixent competència entre les empreses del sector i, finalment, l'entrada al mercat d'editorials que fins llavors només havien publicat en espanyol.

1. Els anys 60, quan els escriptors comencen a escriure com si traduïssin

Joan Triadú, a qui les circumstàncies van convertir en un mestre de l'el·lipsi, el sobreentès i el circumloqui, al seu recull d'articles *Llegir com viure* (1963) va acusar els escriptors catalans de no estar prou al corrent de la literatura contemporània internacional (87). Entre els escriptors que va recomanar que llegissin amb més assiduïtat hi havia Iris Murdoch, Muriel Spark, Carson McCullers, Claude Simon, Cesare Pavese, Italo Calvino, Allan Sillitoe, Malcolm Lowry, Günter Grass, Max Frisch, Heinrich Böll, J. D. Salinger, Giorgio Bassani, Mar-

2. Fins ara, els estudiosos han tendit sobretot a centrar la seva atenció en els anys quaranta i cinquanta. Vegeu, per exemple, Gallofré 1991 i Samsó 1994-1995.

guerite Duras, Michel Butor, Anthony Powell i Henry Green. Poc devia pensar Triadú que, en un termini de dos o tres anys, gairebé tots els novel·listes que havia esmentat veurien la seva obra publicada en català. Naturalment, Triadú sabia prou bé que fins llavors havia estat impossible oferir traduccions al lector, i per tant la crítica als autors locals s'ha d'interpretar com una denúncia obliqua de les polítiques repressives de la dictadura. Els fragments del seu llibre que cal decodificar no s'acaben aquí: Triadú afirma, per exemple, que «les traduccions catalanes, si bé no han estat molt nombroses, sí que han tingut una remarcable bona qualitat» (167). Qualificar aquestes paraules d'iròniques seria un greu anacronisme: és, més aviat, una frase tràgica, tant en el fons com en la forma.

Un parell de capítols de *Llegir com viure* estan dedicats a William Faulkner i John Steinbeck, i tots dos segueixen la mateixa estructura: després d'haver analitzat amb cert detall els temes i estil dels dos novel·listes, Triadú separa amb tres asteriscs l'últim paràgraf del text, dedicat a la recepció de la seva obra a Catalunya. Aquests tres signes ortogràfics, carregats de significat implícit, aïllen l'anàlisi crítica, que podria haver-se publicat en qualsevol revista literària europea, de les especificitats de la cultura autòctona, i tant poden suggerir que hi ha certes idees que no s'han pogut expressar com advertir el lector que cal llegir entre línies. Després d'aquesta eloqüent cesura, en el cas de Steinbeck s'apunta que la seva obra encara no ha estat traduïda a causa de «les conegudes dificultats per a la publicació de traduccions d'obres contemporànies en català, justament quan les de l'anomenada "generació perduda" nord-americana envaïen Europa» (185). Pel que fa a Faulkner, s'indica que fins ara no s'ha publicat en català cap novel·la seva «a causa de les dificultats vigents que limiten o anul·len les traduccions en la nostra llengua» (227). Malgrat que —recordem-ho— ja ens trobem a l'any 1963, els verbs «limiten» i «anul·len» encara són en present d'indicatiu. Triadú, doncs, ignorava que estava a punt de produir-se —o, de fet, ja s'estava produint— un canvi que convertiria en profètica una de les frases més obscures del llibre, una lloança a la traducció que manlleva de Simone Weil: «els catalans hauríem d'escriure sempre com si traduíssim... però potser escriure ja és traduir» (173).

La intuïció de Triadú no podria ser més ajustada: al llarg de la dècada tot just encetada, la majoria d'escriptors catalans es van convertir en traductors, fins al punt que en alguns casos aquesta activitat va passar al davant de la pròpia obra. Com a resultat, escriure i traduir van esdevenir pràctiques no ja complementàries, sinó simultànies, i per això resulta impossible entendre la trajectòria d'autors com Maria Aurèlia Capmany, Manuel de Pedrolo, Ramon Folch, Josep Vallverdú, Joan Oliver, Joan Sales, Rafael Tasis i tants d'altres sense tenir en compte les dues vessants de la seva producció intel·lectual. Traduir no només va esdevenir un *modus vivendi*, sinó que va afectar, tant des d'un punt de vista estilístic com temàtic, l'obra dels escriptors esmentats. El títol d'una de les primeres novel·les de Maria Aurèlia Capmany, *Traduït de l'americà* (1959), sembla presagiar el fet que, tal com desitjava Triadú, durant la represa els originals van passar a escriure's com si fossin traduccions, mentre que les traduccions es van començar a llegir com si fossin originals.

Joan Fuster va relatar amb brillant ironia el moment epifànic en què va aparèixer la primera traducció d'una obra contemporània:

Un dia, per xamba, una primera traducció inèdita arribà a les botigues. El «llibre català» ja no era únicament una mòmia amb barretina, ni una enyorança dels anys 20, ni una petita producció genial i minoritària. Les traduccions no podien ser gaires ni gaire variades. Però allò constituïa un pas endavant. Els progressos, en aquest sentit, foren d'una lentitud ben comprensible, i no solament pels entrebancs de la censura. Hi havia un «cercle viciós» difícil de rompre, que paralizzava la bona voluntat dels editors: calia que el públic recuperés la confiança en el llibre català, i només ho faria davant una oferta «normal», en la qual les traduccions hi havien de jugar un paper suggestiu; però publicar traduccions resultava econòmicament arriscat quan el públic amb prou feines era perceptible. (1992: 68)

La sensació que devia provocar en el lector compromès descobrir aquesta traducció fundacional a les acaballes dels anys 50 està admirablement ben descrita, però el que no s'adiu amb la realitat és la presumpta lentitud dels progressos en aquest camp, que a partir de 1962 van ser rapidíssims. Després de la primera traducció inèdita, en va seguir ràpidament una altra, i una altra, i una altra... I, des dels *thrillers* d'Ian Fleming als assajos de Roland Barthes, en pocs anys la cultura catalana va ser capaç de posar-se al dia, assimilant ràpidament els gèneres, tècniques, estils i corrents que li havien estat vetats durant anys.

El 1963 i 1964 l'editorial Alcides va publicar *El llibre de l'any*, un interessantíssim almanac que per desgràcia no va tenir continuïtat. Tot i això, és una sort que aparegués en dos anys tan crucials, perquè ens permeten copsar la manera com l'encarregat de la secció de literatura catalana, Joaquim Molas, va percebre —o no— el canvi de paradigma. Al primer volum, dedicat als esdeveniments de 1962, Molas destaca que a partir de començos de la dècada sembla que el context hagi millorat, ja que ha aparegut una nova generació d'escriptors desitjosa de connectar amb el públic, s'han creat noves editorials i les vendes han augmentat. Malgrat tot, es mostra molt caut: «Tanmateix, no cal fer-se masses il·lusions. El canvi de conjuntura és molt lleu, perquè els canvis de la base han estat també molt lleus» (1963: 168). Pel que fa a la traducció, Molas destaca que al 1962 ha aparegut algun text interessant, però també afirma que la quantitat d'obra traduïda és encara irrisòria (176). El cas és que el punt de vista esperançat però prudent de Molas deriva, dotze mesos després, en un clar optimisme:

Probablement, el fet més important de l'any 63 ha estat que tres o quatre editorials barcelonines estrictament comercials han iniciat unes col·leccions de traduccions catalanes de novel·la. Pensem-hi: aquestes editorials no intenten de salvar patrimoni *sagrats* en perill; tot simplement, intenten d'acreditar, dins el nostre rodal, una marca ja cotitzada en activitats en llengua castellana o, d'altra banda, intenten de fer uns guanys passablement interessants. En tot cas, pressuposen l'existència d'un públic més o menys exigent a qui cal acontentar. En bona lògica, sembla que aquest fet hauria de produir el joc normal d'una societat capitalista i, per conse-

güent, els esquemes literaris creats arran de l'ensulsiada han de canviar substancialment. (Molas 1964: 220)

Molas observa que es publica més, els tiratges creixen, es comencen a reeditar llibres i continuen fundant-se noves cases editorials, però els dos fets que destaca més són, d'una banda, l'augment de traduccions i, de l'altra, l'entrada al mercat d'empreses fins llavors enfocades al mercat en espanyol que apliquen criteris purament comercials. La perspectiva de Molas continua sent tan innovadora ara com gairebé cinquanta anys enrere: per a ell, traduir no és només una manera d'omplir els buits causats per anys de repressió o per fer pujar la cultura catalana al tren de la modernitat, arguments que encara avui són els més habituals a l'hora de justificar la fal·lera traductora de la dècada. Segons Molas, les conseqüències de la traducció intensiva de fet aniran força més lluny, ja que aquesta pràctica està destinada a transformar la mateixa estructura del camp literari. En el nou context, ja no hi haurà lloc per a l'escriptor de diumenge a la tarda, la producció artesanal, el voluntarisme o el mecenatge, perquè les editorials entraran en competència entre elles i els autors autòctons hauran de lluitar per sobresortir entre totes les propostes de qualitat arribades de l'estranger. El crític argumenta, en fi, que la irrupció del model empresarial capitalista en el somort camp cultural en llengua catalana portarà a una major professionalització i qualitat de l'oferta, fet que resultarà en un increment de vendes.

Molas, a més, lamenta que encara es tradueixin tants autors de preguerra, ja que segons el seu parer el que calen són obres contemporànies (231). Molts dels autors de la llista que ofereix, complementària a la de Triadú, tampoc tardaran gaire a formar part del patrimoni cultural: Ernest Hemingway, John Dos Passos, Italo Calvino, William Faulkner, Heinrich Böll, Truman Capote, Angus Wilson, Henry Miller, Alberto Moravia, Vasco Pratolini, Cesare Pavese, Marguerite Duras, Alan Sillitoe, Robert Musil, Carson McCullers, Louis Aragon, Lawrence Durrell, Jean Paul Sartre, George Orwell, Alain Robbe-Grillet, Theodor Plievier, Hermann Broch i Konstantin Simonov.

El canvi dràstic que es va produir a inicis dels 60 va quedar ben reflectit en algunes novel·les de Terenci Moix: a *Siro o la increada consciència de la raça*, per exemple, el narrador observa que sense cap avís, quan «Barcelona començava a semblar Salamanca», de sobte es va produir una metamorfosi que va sacsejar la ciutat «al ritme increïble de la dècada que ens feia ser com Londres, que ens igualava a París i a Milà» (1975 [1972]: 100-101). L'empenta que va experimentar el sector del llibre, d'altra banda, fa que un dels narradors de *El dia que va morir Marilyn* afirmi: «després del 1962, quan la represa d'edicions en català va demostrar ser un bon negoci, el papà va editar algunes traduccions i féu força diners amb l'obra catalana de Joaquim Benlloc.» (1970: 172). La sensació de trobar-se davant d'una nova conjuntura no només va ser provocada per la nova etapa de la indústria editorial: també caldria incloure-hi l'èxit de la nova cançó, la creixent agitació universitària, la *gauche divine* i la transformació que també estava experimentant la cultura espanyola en una Barcelona que comptava amb la Biblio-

teca Breve de Carlos Barral i la presència més o menys continuada dels autors del *boom* llatinoamericà. El canvi va ser tal que, després de cinc anys d'exili (1960-1965), a Jordi Solé Tura li sembla retornar a una ciutat diferent: «Si Edicions 62 m'havia semblat un miracle, una excepció, ara la rigidesa absoluta del règim era superada des de molts altres angles» (1999: 223). El moment es va viure amb un optimisme desafortat, tal com deixa entreveure Maurici Serrahima al seu dietari de 1963: «en Max [Cahner] havia dit que, si es complien els programes, aquest any hi haurà set-cents vint llibres publicats, i comptant només els de més de 64 pàgines, cap a cinc-cents.» (2004: 450). Tot seguit, Serrahima esmenta que abans de la guerra no s'havia passat mai dels 400 volums, i per això creu que la situació no era pas tan negativa com alguns l'havien pintat, ja que «la cosa no ha estat mai tan forta com ara», fins i tot més que durant el període republicà (2004: 449-450). L'any següent, després d'anotar que Santiago Albertí li ha dit que el seu diccionari ha augmentat un 30% les vendes, fa una altra reflexió exultant:

Cal tenir present que l'any passat [1963] ja va marcar un augment enorme sobre els anteriors. No cal que digui que em refereixo als llibres catalans. Li vaig dir que veig venir la substitució d'una bona part del llibre castellà «de consum» —el que és comprat per ésser llegit de seguida i arraconat— per llibres catalans. Barcelona és la ciutat on el consum de llibres és més fort, de molt, en la península; ell em va respondre que aquesta possibilitat comença ja a realitzar-se i que molta gent que mai —ni abans de la guerra tan sols— no comprava llibres en català, en compra ja cinc o sis l'any; això a part dels joves. (2005: 89)

De manera semblant, el setembre de 1964 Manent confia a Jordi Arbonès que «La situació cultural és més aviat encoratjadora. [...] No s'ha anat endarrere —com algun incaut va creure— sinó endavant. Si hom “apreta” ells afluïxen» (Farrés 2011: 23). D'altra banda, el 1965 Serrahima torna a insistir en el fet que «sembla que una part dels compradors barcelonins de llibres castellans inicien la substitució pels catalans» (2005: 158). Al seu diari de 1956, en canvi, Fuster va fer-hi unes consideracions bastant negatives: «No ens hem pas d'enganyar: la societat catalana actual ha desistit —va desistint— de mantenir o sostenir la seva literatura» (2003: 507). El 1968, però, quan prepara l'edició del manuscrit, no es pot estar d'afegir-hi una nota per aclarir que el diari va ser redactat en un context molt més advers que l'actual: «El lector “novell” o “oblidadís” podrà trobar-lo una mica “exagerat” [...]. Només diré que, en el moment que fou redactat, el panorama es presentava així: tètric i confús.» (516). No cal dir que és molt significatiu que Fuster pensés que el lector de finals dels anys 60 potser trobaria exagerat el to pessimista de 1956. Què hi ha de cert, però, en l'entusiasme de Manent, Serrahima i Fuster? Les xifres que aporten Güell i Reixach en un detallat estudi sobre el sector editorial a l'estat no deixen lloc al dubte: l'augment de la producció de llibres durant el període 1965-1984, que es va multiplicar per 1.77, cal atribuir-lo en bona part a la puixança del llibre en llengua catalana, que es va multiplicar per 7.1 (1978: 105). Les dades que ofereix Francesc Vallverdú respecte al percentatge d'originals i traduccions, junt amb alguns càlculs propis, ens permetran copsar amb més claredat la metamorfosi que va patir el sector. Partint

de 1960, el primer any del qual existeixen dades, els percentatges respecte als dotze mesos previs són els següents:

Any	Nombre total de llibres en català	Evolució nombre total de llibres respecte a l'any anterior	Nombre d'obres traduïdes	Evolució d'obra traduïda respecte a l'any anterior	Percentatge de traduccions respecte al total publicat
1960	183	Sense dades	10	Sense dades	5.50%
1962	270	+47.5%	49	+490%	18.20%
1963	309	+14.4%	131	+267.34%	42.40%
1964	368	+19.09%	186	+41.98%	50.50%
1965	430	+16.84%	236	+26.88%	54.90%
1966	548	+27.44%	207	-12.3%	37.80%

Les dades de la segona, quarta i sisena columna es troben a Vallverdú 1975: 106.

Malauradament no existeixen dades respecte al 1961, però el 1962 apareixen gairebé el doble de llibres que l'any 1960. A partir de llavors les pujades són significatives, però menys acusades. De 1960 a 1966, el punt de màxim auge, la producció total creix un 299%, i les traduccions, com que partien gairebé de zero, pateixen un increment encara més espectacular: l'alça de 1962, un 490%, és xocant, però només representa passar de 10 a 49 títols. El creixement de 1963, en canvi, ja és més significatiu: es passa de 49 traduccions a 131, un 267% més. Si bé és innegable que, tal com argumenta Samsó, la florida de traduccions va ser clau en el procés de crear un nou públic i ajudar a normalitzar el panorama literari (2006: 168), no és menys cert que, tal com apunta Vallverdú, entre 1963 i 1965 la seva presència als catàlegs va ser desproporcionada (108). La paradoxa, típica de cultures en crisi o en procés de formació, és que el mercat propi només podia créixer i desenvolupar-se assimilant quantitats ingents d'obra forana. Aquesta contradicció ha portat Cramerí a preguntar-se si «is translation a simple enrichment of a "mature" Catalan culture or a substitution for those parts of the culture which are weak or non-existent» (2000: 57).

2. El desglaç de la censura, el Consejo Nacional del Movimiento i les mesures del nou govern tecnòcrata

Albert Manent considera que és al 1962 quan s'esdevé «el moment dolç del "desglaç" de la censura» (1993a: 143), que atribueix a una circumstància molt específica:

Dos anys abans, em penso que era el 1963, va venir a Barcelona Carlos Robles Piquer, cunyat del ministre d'Informació, Fraga Iribarne, i el mateix Director General d'Informació; per tant, responsable de la censura. Volia explicar, a través d'un dinar d'homes de confiança, què calia fer de cara a Catalunya. A taula hi havia Ramon Mulleras, [Francesc] Galí, un tal Aymerich, cap del SEU, i Jaime Delgado, delegat del Ministeri d'Informació a Barcelona. Galí, davant l'estupor de Robles, que no en sabia res, explicà les traves que encara hi havia per publicar

en català traduccions normals, de Simenon, Heidegger, Moravia, Teilhard o Hergé. I l'ordre va ser tallant per a Delgado: «Jaime, a partir de ahora, todo lo que se pueda publicar en castellano se puede publicar en catalán». I la compliren. El desglaç coincidí amb l'embranchida d'Edicions 62, que, des del 1963, es va poder beneficiar de les noves disposicions que, gràcies a Galí, havia donat Robles Piquer. I, com una cascada, Edicions 62 va anar envaint el mercat de traduccions de tota mena. (1993a: 220-221)

Aquesta suposada reunió, descrita a Manent pel poeta falangista Francesc Galí, devia tenir lloc abans, potser el 1961 o el 1962, qui sap si en el marc de la preparació del XVI Congreso Internacional de Editores, perquè el 1963 el desgel ja s'havia produït. En qualsevol cas, és molt difícil de creure que el paper que es va atribuir Galí en l'afer fos tan decisiu, i encara costa més d'imaginar que Robles Piquer ignorés la prohibició que afectava les traduccions al català. Si bé l'episodi no és del tot creïble, al tombant dels anys 60 de reunions d'alt nivell on es va discutir què fer amb Catalunya i la seva cultura n'hi va haver moltes. A partir d'un determinat moment, el règim es va plantejar canviar les coses, ja sigui perquè l'oposició a les mesures repressives que s'estaven aplicant havia crescut o perquè cada vegada era més obvi que no havien tingut l'èxit esperat, ben al contrari: en general, les elits catalanes havien girat l'esquena a la dictadura o havien fet pocs esforços per integrar-s'hi, i fins i tot l'Església local s'hi estava significant en contra.

L'historiador Carles Santacana ha argumentat que, davant l'evidència que no s'havia aconseguit assimilar la classe dirigent, el govern va decidir donar més llibertat a l'activisme cultural per tal que les reivindicacions no adquirissin un caire polític (2000: 22). Es pretenia evitar, en altres paraules, que la cultura catalana es convertís en una eina exclusiva de l'oposició. Santacana ha revelat que, el 1961, el Consejo Nacional del Movimiento va mantenir trobades secretes per parlar de l'estratègia a seguir en les quals Manuel Fraga, futur cap del Ministerio de Información y Turismo —del qual depenia la censura—, hi va tenir un paper molt actiu. Santacana, tanmateix, considera que aquestes discussions van servir de molt poc, perquè ja era massa tard per aturar la confluència d'interessos entre la lluita per la llibertat i la reivindicació de la cultura pròpia (87), que en comptes de prendre camins separats van continuar entrellaçant-se. De fet, només cal fer un cop d'ull als primers assajos traduïts al catàleg d'Edicions 62 per veure els resultats d'aquest encavallament: *Els sistemes econòmics* de Joseph Lajugie (1963), *Els països subdesenvolupats* d'Yves Lacoste (1963), *La propaganda política* de J. M. Domenach (1963), *L'anarquisme* de Henri Arvon (1964)...

Si l'objectiu era despoliitzar la llengua catalana, el Consejo certament va fracassar, sens dubte perquè després de tants anys de repressió ja era massa tard per canviar d'estratègia. Això no obstant, les conseqüències dels debats d'aquest organisme potser van ser més importants que no apunta Santacana, ja que la liberalització del sector editorial va tenir lloc molt poc després de les reunions al·ludides, cosa que no sembla una coincidència. De fet, una de les conclusions a què va arribar el Consejo era clarament contrària a les mesures que s'havien aplicat fins llavors: «el estímulo de la ejercitación literaria y académica del idio-

ma vernáculo pueden contribuir poderosamente a crear ese ambiente de variedad al servicio de la unidad mediante el que se ha actuado siempre la gran síntesis de España» (Santacana 2000: 107). Podria ben ser, doncs, que el nou posicionament de la dictadura dissenyat pel Consejo, junt amb la liberalització econòmica impulsada pel nou govern dels anomenats tecnòcrates, precipités els grans canvis de principis de la dècada.

Per acabar d'entendre el context en què es va produir l'esclat de l'activitat traductora cal esmentar breument la profunda remodelació ministerial de 1957, que va permetre l'accés al poder d'una nova generació dirigent que, mitjançant l'obertura i el desenvolupament de l'economia, pretenien garantir la supervivència d'un règim amenaçat pels desastrosos experiments autàrquics de la immediata postguerra. El fet és que, des del final del conflicte bèl·lic, la indústria editorial de l'estat estava fortament intervinguda, cosa que va tenir conseqüències nefastes, tant des d'un punt de vista cultural com econòmic: les editorials en llengua catalana amb prou feines podien publicar res, i les altres, si bé tenien més marge, estaven sota un control tan asfixiant que no podien competir amb les empreses llatinoamericanes. El 1962, però, es van produir canvis fonamentals: la censura es va relaxar, al maig es va organitzar a Barcelona el XVI Congreso Internacional de Editores i, el mateix mes, va entrar en vigor una mesura enormement significativa, la desgravació fiscal a l'exportació de llibres (INLE 1973: 47). Aquest ajut institucional al sector —que òbviament només va beneficiar les empreses que editaven en castellà—, tenia per objecte contrarestar la influència de la indústria argentina i mexicana (Ferrer 2009: 300).

La creació d'Edicions 62, la iniciativa més visible de la represa, va coincidir en el temps amb els canvis anteriors, però no en va ser una conseqüència directa, ja que tal com demostren els articles de Triadú i Molas que hem vist, al 1962 l'obertura tot just es començava a intuir. A més, Max Cahner i Ramon Bastardes ja feia un parell anys que sospesaven fundar una editorial. L'activisme de Cahner i Bastardes, membres de la primera promoció universitària que ja no havia viscut la guerra, es va desenvolupar en un nou context que els va permetre deixar de banda actituds merament resistencialistes i plantejar-se un programa modernitzador i expansiu del llibre en català. Malgrat que Manent suggereix que la coincidència d'un canvi polític i generacional va ser fortuïta —«Max va tenir la sort d'ensopegar una època de clara benvolença de la censura» (1993b: 36)—, el fet és que la remodelació del govern que va portar Fraga al ministeri es va formular en termes semblants, ja que va permetre que arribés al poder una generació també formada durant la primera postguerra. S'ha afirmat més d'una vegada, per cert, que la investidura de Fraga com a ministre d'Informació i Turisme el juliol de 1962 va ser el fet clau que va propiciar l'obertura (Manent 1999: 20; Lobet 2012: 403). El seu nomenament, però, potser més aviat caldria interpretar-lo com la culminació d'unes mesures que s'havien anat preparant durant els mesos previs. El fet que en un sol any es produïssin canvis tan profunds, en fi, no sembla fruit de l'atzar, sinó el resultat d'una confluència d'interessos polítics, econòmics, culturals i generacionals dirigida a intentar normalitzar, fins allà on el règim creia possible, un sector clau per al desenvolupament de l'estat.

3. L'edició en català i el problema dels drets d'autor al XVI Congreso Internacional de Editores (1962)

El congrés internacional d'editors, celebrat a Barcelona entre el 6 i l'11 de maig de 1962, és avui molt poc recordat i pràcticament cap estudiós hi ha fet referència. A l'època, però, va tenir un alt valor simbòlic, ja que va permetre escenificar de manera pública el gir de les polítiques del règim pel que fa a la cultura catalana. L'esdeveniment, que va reunir més de sis-cents delegats provinents de 26 països, va ser inaugurat pel president de la Real Academia Española, Ramon Menéndez Pidal, i va comptar amb l'assistència de la plana major del govern. Es van desplaçar a Barcelona, entre d'altres, el ministre d'Educació, Jesús Rubio García-Mina; el de Finances, Mariano Navarro; el d'Afers Estrangers, Fernando María de Castiella y Ruiz; el de Turisme i Informació, Gabriel Arias Salgado; el subsecretari de la presidència del govern, Luis Carrero Blanco, i el comissari del pla de desenvolupament econòmic i futur ministre Laureano López Rodó. Com no podia ser d'altra manera, la indústria editorial catalana es va bolcar en els preparatius del congrés. El comitè organitzador, presidit per José Cendrera (Editorial Juventud), comptava amb representats tant de l'edició en català com en espanyol: Frederic Rahola (Teide), Gustau Gili, Jordi Miracle, Josep Maria Cruzet (Selecta), Joan Teixidor (Destino), Ramon Sopena i José Ruiz Castillo (Biblioteca Nueva).

La premsa va informar àmpliament de la trobada, un d'aquells actes internacionals que, per motius propagandístics i de prestigi, tant convenien a un règim que feia molt poc que s'havia començat a obrir a l'exterior. Això explica la llista *imposante* de ministres que hi van participar. Atès el context, no sorprèn que l'edició en català hi jugués un paper del tot secundari: en els múltiples articles que *La Vanguardia* va dedicar al simposi, no hi ha ni una sola referència a la llengua catalana.³ El programa que es va repartir als delegats, molt indicatiu d'aquesta marginació, incloïa un interessant article de J. M. Ainaud de Lasarte titulat «Barcelona, XXV siglos de historia» (1962: 19-28). El text destaca pels delicadíssims equilibris que va haver de fer l'autor per tal d'amagar l'evidència que, històricament, els escriptors de Barcelona s'havien servit sobretot del català. Si l'estudi se centra només en la ciutat, és indubtablement per evitar referir-se a Catalunya. En aquest cas, doncs, el barcelonisme no és pas una ideologia substitutòria del catalanisme sinó, tot al contrari, una manera ben conscient de diluir-lo. El text, a més, deixa de banda l'espínós segle xx i s'atura al xix encara que, naturalment, la Renaixença no s'esmenta ni una sola vegada. A més, per tal d'evitar qualsevol referència a la llengua autòctona, l'article només examina la imatge que els escriptors estrangers han ofert de Barcelona, cosa que permet l'obligada referència a Cervantes, que d'aquesta manera passa a formar part del patrimoni literari local. Malgrat tot, cal dir que es parla breument de Verdaguer, «el gran

3. A l'exposició *El libro en España y en Hispanoamérica*, tanmateix, n'hi havia uns pocs en català (vegeu el *Catálogo de la exposición...* 1962). El monàrquic José María Pemán, d'altra banda, va ser l'únic congressista que va fer referència a l'especificitat cultural de Catalunya, tot deixant clar que «Vous êtes venues en Catalogne et plus précisément à Barcelone.» (Union Internationale des Éditeurs 1964: 45).

poeta cantor de la ciudad», però únicament pel motiu que va inspirar l'*Atlántida* de Manuel de Falla (28).

De portes enfora, el congrés d'editors es va presentar com una trobada lúdicofestiva, fins al punt que la festa del llibre d'aquell any es va celebrar excepcionalment el mes de maig per tal que els editors estrangers comprovessin fins a quin punt els llibres i la lectura eren elements consubstancials de la vida barcelonina. En realitat, però, el simposi va ser un esdeveniment gremial en què es van discutir qüestions jurídiques i econòmiques referents a les lleis de la propietat intel·lectual. Organitzar una trobada d'aquestes característiques en un ambient tan contrari als interessos dels escriptors i el món del llibre comportava indubtablement certs riscos, i no només pels possibles episodis reivindicatius que es poguessin produir, sinó perquè la falta de llibertat al país era prou coneguda a l'estranger, sobretot en els cercles intel·lectuals. Atès que hi van participar algunes de les figures més influents de l'edició de l'època —com ara Claude Gallimard, Alberto Mondadori, Stanely Unwin, autor del clàssic *The Truth about Publishing* (1926), Alfred A. Knopf i Valentino Bompiani, fundadors de les cases del mateix nom—, qualsevol pas en fals hauria pogut ser molt costós per a la dictadura.⁴ Imaginem, per exemple, quina hauria estat la ressonància internacional d'un acte de protesta com el dels fets del Palau de la Música, ocorreguts feia menys de dos anys. És de creure, per tant, que el simposi no s'hauria celebrat a Barcelona sense la certesa que transcorreria sense cap incident, com així va ser. La convocatòria, doncs, es devia preparar llargament amb representats del sector cultural català i l'associació internacional d'editors, que devia exigir certes garanties o imposar determinades condicions. Potser això explica per què un any abans, el febrer de 1961, el Director General de Informació y Turismo, Vicente Rodríguez Casado, va mantenir una reunió amb representants de la Cámara del Libro de Barcelona.

El fet és que l'èxit de la convocatòria, clausurada amb gran pompa al Palau Nacional de Montjuïc per Arias Salgado, només es podia garantir arribant a determinats acords amb la intel·lectualitat catalana. No sembla cap coincidència, doncs, que hi prenguessin part editors que s'especialitzaven en el llibre en català i que fos precisament molt pocs mesos abans d'aquest simposi quan van desaparèixer les severes restriccions que fins llavors havien impedit sistemàticament la publicació d'obres traduïdes. Aquesta mena d'*aggiornamento* es va concretar en un gest envers els editors locals que va tenir conseqüències importants per a la traducció. Tal com el mateix Miquel Arimany va explicar a *Memòria de mi i de molts d'altres*, en una de les sessions de treball va demanar la paraula per denunciar que «sovint les cases d'edició estrangeres es negaven a concedir el permís de traducció i publicació en català d'una obra per la qual tenien concedits els drets

4. També hi van participar, naturalment, un gran nombre d'editors de la península, com ara Manuel Aguilar, Luis de Caralt, Francisco Bruguera, Juan i Víctor Seix, Carlos Barral, Francisco García Pavón, Guillem Díaz-Plaja i Santiago Salvat, que en ser l'únic membre espanyol del comitè executiu de la Union Internationale des Éditeurs va pronunciar el discurs inaugural. La llista completa d'assistents es pot consultar al volum *Who's who in Publishing*, publicat el 1962 per aquesta organització.

per a Espanya o en espanyol. (1993: 327). El 1964 la Union Internationale des Éditeurs va publicar un volum on es van transcriure totes les intervencions dels congressistes, cosa que permet confirmar les paraules d'Arimany. El problema, segons va explicar, era que «Lorsque nous demandons les droits d'un ouvrage pour le catalan, il arrive que l'on nous les refuse parce que, nous dit-on, "les droits on été cédés pour le castillan ou l'espagnol"» (122). El cop de timó del règim respecte a la cultura catalana és evident: tot just un any abans del congrés encara era gairebé impossible poder publicar llibres d'autors forans, i ara en canvi un editor podia dedicar-se a glossar l'especificitat cultural de Catalunya a algunes de les personalitats més importants de l'edició a nivell mundial.

Arimany va encetar la seva intervenció subratllant que la cultura catalana i l'espanyola eren dos àmbits totalment separats, i tot seguit va exposar diversos arguments per convèncer els delegats del fet que vendre els drets d'obres per a la seva traducció al català podia ser un negoci profitós. Arimany va adduir que Catalunya absorbia el 40% del consum peninsular de llibres i, intel·ligentment, va argumentar que quan se cedien els drets d'una obra a una empresa sud-americana el llibre en qüestió sovint no acabava comercialitzant-se mai a Espanya. Per evitar que «on prive en fait le marché espagnol de toute édition de l'ouvrage», calia que «l'exploitation dans une langue est tout à fait indépendante de celle dans l'autre» (123). Si, seguint el seu consell, se n'autoritzava una edició en català es podia arribar a aquell 40% del mercat a què s'havia referit. Aquest punt de vista no és gaire diferent del que exposava Serrahima al seu dietari de 1964, cosa que indica que devia ser una opinió estesa entre els intel·lectuals catalans.

Per entendre la proposta d'Arimany cal tenir en compte que, durant la dècada dels 40 i 50, l'actitud hostil del règim envers la indústria del llibre també va ser molt perjudicial per a les empreses que editaven en castellà. En els anys posteriors a la guerra, el bloqueig econòmic dels aliats i la falta de divises van fer que el paper fos escàs i de mala qualitat, que importar maquinària fos difícil i car i que no hi haguessin mitjans econòmics per contractar els drets d'obres estrangeres. La censura i el menyspreu de la cultura oficial envers tot el que vingués de fora, a més, va provocar que, tal com va observar Josep Maria Castellet a les seves *Notas sobre literatura española*, «difícilmente podrá el escritor español encontrar algún ejemplar en las librerías del país de Joyce, Faulkner, Sartre, Moravia, Dos Passos» (1955: 28). Aquest ambient tan advers va fer que el centre de l'edició en castellà es desplaçés a l'Argentina i Mèxic. Les empreses de tots dos països van aprofitar-se de la circumstància que podien prometre als autors i agents literaris que els seus textos apareixerien sencers, cosa que els va facilitar aconseguir els drets de la majoria d'escriptors de primera fila. Novel·listes com Aldous Huxley, per exemple, van negar-se a ser traduïts a Espanya per tal de protegir la integritat de la seva obra (Hurtley 1986: 289). Per més que el concepte d'hispanitat fos dels més repetits en els discursos oficials, la realitat és que la pressió del règim sobre el món del llibre només va aconseguir que les empreses espanyoles perdessin la seva hegemonia dins el món hispànic. Als anys 60, en resum, les empreses més dinàmiques del món editorial en castellà es trobaven molt lluny de la península,

a l'altra banda de l'Atlàntic, i per tant no van poder preveure el sobtat reviscolament de la cultura catalana.

Per evitar que apareguessin diverses versions del mateix text, els drets de les obres es negociaven per a tot l'àmbit hispanòfon, Espanya inclosa. Ara bé: com calia afrontar l'inesperat ressorgiment del català com a llengua literària? A parer d'Arimany, aquesta era una oportunitat magnífica per als autors i editors, ja que podien tornar a vendre els drets a Catalunya i tenir accés —suposadament— a un 40% del mercat de la península. Les companyies llatinoamericanes no van poder fer res per impedir que alguns textos dels seus catàlegs fossin traduïts al català i, aprofitant-se d'aquesta circumstància tan favorable, Edicions 62, Proa-Aymà, Nova Terra i d'altres companyies van poder editar un bon nombre d'obres inèdites a l'estat o que només eren accessibles a través de la importació. A partir de 1963, doncs, comencen a aparèixer una gran quantitat de llibres sovint introbables en castellà, alguns de tan importants com *Els nus i els morts* de Norman Mailer (Edicions 62, 1965), *El cor és un caçador solitari* de Carson McCullers (Edicions 62, 1965), *El segon sexe* de Simone de Beauvoir (Edicions 62, 1968), *El procés* de Franz Kafka (Proa, 1966) i *Una temporada a l'infern* d'Arthur Rimbaud (Vergara, 1966). L'any 1966 Joaquim Marco va descriure la situació amb inusual franquesa a *Destino*:

En cuanto a la posibilidad de traducir las obras más importantes de la literatura occidental de hoy debemos reconocer que, en estos momentos, la literatura catalana juega con la ventaja de que los derechos de traducción para el castellano fueron adquiridos en su momento por editores americanos de habla española; de ahí las ausencias que notamos, en cuanto a traducciones de autores contemporáneos se refiere, en la literatura castellana. [...] Y así ha sido posible anunciar que *El procés* se edita por vez primera en la Península, aunque el lector la conozca ya, probablemente, en más o menos deficientes traducciones hispanoamericanas. (38)

L'argument que hem vist d'Arimany, per bé que molt astut, presentava un «petit» problema: atesa la demanda real a l'època, era del tot inversemblant que els llibres en català poguessin representar un 40% de les vendes a Espanya. És possible, però, que l'editor no estigués pensant en el present immediat, sinó en un futur on la presència de traduccions a les llibreries s'hagués normalitzat. Sigui com sigui, Arimany es mostra molt satisfet de l'impacte de les seves reflexions: «L'argumentació resultà eficaç i segons m'han confirmat alguns editors, com per exemple Ramon Bastardes, d'Edicions 62, cap dificultat no van tenir a partir d'aquell moment en l'obtenció de drets de traducció i edició en català d'obres estrangeres.» (1993: 327). La seva intervenció i la presència al congrés d'editors en llengua catalana certament devia ajudar a normalitzar les coses, però no és veritat que a partir de llavors negociar amb les agències internacionals fos tan fàcil com ho presenta. D'una banda, les empreses llatinoamericanes i espanyoles, un cop passada la sorpresa inicial, van començar a protegir els seus interessos assegurant-se que els contractes incloïen el català; de l'altra, moltes agències internacionals encara desconeixien l'existència de la cultura catalana i no acabaven de veure clar que fos diferent a l'espanyola. Aquesta incomprensió

persistia entrada la dècada següent, tal com explica Feliu Formosa al seu dietari de 1973:

L'Agència Internacional Editors Co., en demanar-li Edicions 62 el dret per publicar en català *Les Elegies i altres poemes* de Brecht, contesta: «No se pueden autorizar contratos hasta tanto Nueva Visión de Buenos Aires haya publicado y vendido durante un año la edición muy amplia que está preparando.» No hi ha, doncs, una ignorància de la nostra cultura, sinó de la nostra existència. Ara cal iniciar gestions perquè baixin del burro i es pugui publicar aquesta traducció meva, que ja està feta, però *no cobrada*. Els de baix són els qui sempre reben. (1979: 26)

Malgrat algun contratemps, Edicions 62 va ser la primera empresa que va visitar la fira de Frankfurt —l'any 1964—, cosa que tingué un paper decisiu en la visibilitat de la indústria editorial catalana, ja que gràcies a aquesta presència, «les editorials estrangeres i els seus agents literaris poden entendre més fàcilment que els drets d'autor han de ser negociats separadament per al català i per al castellà, i no en funció únicament de l'àmbit geogràfic estatal, com era habitual d'entendre.» (Castellet 1979: xxxv).

Com hem vist, durant un breu període de temps els problemes que afectaven les editorials espanyoles i la competència transatlàntica van afavorir, de retruc, els interessos de les empreses catalanes, que van poder oferir al lector una notable quantitat de traduccions introbables a l'estat. L'any 1967, en plena eferescència editorial, al crític Joaquim Marco li va caure a les mans *Els pòtols místics* de Jack Kerouac (Proa, 1967), circumstància que el va portar a fer la següent observació: «Hi havia algunes traduccions sud-americanes, però no tinc notícia de traduccions espanyoles.» (1968: 251). Semblantment, quan ressenya *El paral·lel 42* de John Dos Passos (Edicions 62, 1966), afirma: «És molt de témer que sigui aquesta la primera vegada que la primera part de la trilogia USA és publicada no solament a Catalunya, sinó encara a Espanya. L'havíem tingut a les mans amb anterioritat en traduccions argentines.» (1968: 251). Jordi Arbonès, per donar un altre exemple, gairebé no es podia creure que el català fos la primera llengua a què Henry Miller s'hagués traduït a la península, cosa que, molt justament, considerava una gran victòria (es tracta de *Primavera negra*, 1970; vg. Tree 2005).

Aquest devesall de textos essencials del pensament i la literatura contemporània va ser sens dubte el factor clau que va permetre prestigiar ràpidament la cultura pròpia als ulls de la societat catalana. De fet, fins i tot algun diari europeu es va fer ressò d'aquesta sorprenent vitalitat: Vallverdú explica que el diari *Le Figaro* va arribar a dir que era més fàcil publicar llibres en català que en castellà (Vallverdú 2013). En realitat, això va ser la conseqüència d'un inesperat *impasse* que va afavorir els interessos d'empreses com Edicions 62 o Proa-Aymà, tal com mostren els seus magnífics catàlegs dels anys 60. Malauradament, aquesta via de renovació es va estroncar aviat, perquè les noves mesures liberalitzadores del règim també van afavorir les editorials espanyoles que, en part gràcies als ajuts a la importació, al llarg dels 70 van anar guanyant terreny a les llatinoamericanes.

4. La traducció i la metamorfosi del sector editorial

Tal com reporta Serrahima al seu dietari de 1964, el prestigi d'Edicions 62 va créixer molt ràpidament:

Edicions 62 —la d'en Max Cahner, orientada per en [Josep] Benet— s'està posant al capdavant de totes les editorials catalanes per la tria d'obres i per la manera de presentar-les; ara, per la col·lecció La Cua de Palla —policíacs— han aconseguit els drets totals de Simenon, però alhora han llançat el primer volum de l'obra de Pierre Vilar sobre Catalunya... (2005: 89)

Cahner i Ramon Bastardes van apostar des de bon principi per la traducció i l'assaig, aquest últim un gènere fins a aquell moment gairebé inèdit, per tal de trencar «el caràcter tan conservador que la censura franquista havia imposat a la producció editorial» i «fer del llibre català un instrument eficaçment nacionalitzador.» (Cahner 1993: 168). El paper de Josep Maria Castellet, a qui Cahner i Bastardes van oferir la direcció literària de l'empresa (Muñoz 2006: 174), va ser crucial en l'èxit del projecte, ja que sota el seu guiatge va prendre un rumb encara més ambiciós i es va doblar la producció. Bohigas afirma que «A ell devem que la primera etapa de la col·lecció “El Balancí” d'Edicions 62 sigui avui el fons més important de traduccions de la millor novel·lística moderna i el recull de totes les possibilitats ofertes aleshores pel recomençament de la literatura catalana.» (1992: 259). Segons Llanas, l'ambició de 62 era «transferir al català el llegat cultural universal que per raons històriques encara no s'hi havia incorporat» (2007: 221), i no hi ha dubte que aquest objectiu es va assolir. Una de les conseqüències de l'augment de l'activitat traductora és que als editors els costava trobar bons professionals. El 1966, per exemple, Jordi Arbonès escriu a J. B. Cendrós per preguntar-li si li pot encarregar feina, i el mecenes de Proa accedeix de seguida pel fet que «en realitat ens manquen bons traductors de l'anglès, sobretot perquè tenim comprats els drets per a la llengua catalana de les obres de Faulkner, Graham Greene, Lawrence Durrell, Henry Miller, Anaïs Nin, etc.» (Udina 2005: 27).

A la segona part de *Pedra de toc*, Maria Aurèlia Capmany apunta irònicament algunes de les raons —equivocades— per les quals traduir va esdevenir la pedra angular del projecte de reconstrucció d'un camp cultural autònom. Més enllà de l'interès sincer que hi poguessin tenir els lectors, quan es va poder començar a fer sense impediments aquesta pràctica va convertir-se en una qüestió patriòtica, d'orgull nacional: «Hi havia una positiva eufòria a l'entorn de les traduccions. El natural miserabilisme de l'esperit català es reconfortava. / — Esteu fent una gran labor —em deia un patriota—. Quin efecte que fa veure en la nostra llengua Sartre, Lukács, Gramsci, Faulkner, Vittorini, i *tutti quanti*» (1993 [1974]: 229). Segons Capmany, hi ha un segon motiu que va esperonar els editors a llançar-se a una carrera desenfrenada per traduir com més millor:

Els nostres editors més valents raonaven així: «Els editors italians, anglesos i francesos guanyen els diners a cabassos, això vol dir que el producte que vénen és de molt millor qualitat que el nostre. I com que nosaltres no tenim sud-americans per animar

el mercat —és evident que l'Alguer com a resta del nostre imperi lingüístic no pot donar massa de si— ens haurem de dedicar a la traducció de premsa i corrents. Èxit internacional, èxit a casa! Això sí que no falla mai», va concloure l'editor. (228)

L'argument segons el qual en català la traducció va tenir el mateix efecte revulsiu que el *boom* llatinoamericà respecte al mercat del llibre en espanyol és brillant, perquè és cert que tots dos fenòmens es van produir gairebé al mateix temps, van tenir l'epicentre a Barcelona i van ser orquestrats per personatges que es movien en els mateixos cercles. A Espanya, els autors del *boom* van posar en evidència l'esclerosi d'un sistema literari que, com a resposta a la dictadura, s'havia refugiat en un realisme social que havia obtingut uns resultats discrets. A Catalunya, Mailer, McCullers, Miller i tants d'altres no només van ajudar a tancar els buits d'una cultura durant molts anys impermeable a qualsevol influència exterior, sinó que van demostrar que hi havia vida més enllà de l'època de preguerra, el patriotisme voluntariós, el realisme històric o el simbolisme críptic. Per avaluar l'impacte que aquesta allau de traduccions va tenir en la literatura catalana, només cal pensar en la influència que van tenir en alguns dels noms que, pocs anys després, comencen a sobresortir, com ara Baltasar Porcel, Terenci Moix o Montserrat Roig.

L'interès per la traducció en aquesta dècada va ser tan elevat que alguns autors van arribar a deixar de banda la seva obra per dedicar-se a fer de torsimany a temps complet. Capmany, per exemple, explica que «S'iniciava en aquells anys seixanta el període en què menys he escrit» (1993: 246) i, més endavant, afirma: «En aquest període vaig escriure alguna cosa de teatre, vaig traduir, però no vaig dedicar-me a la novel·la. Simplement, no en tenia ganes.» (1993: 257). Quin podia haver estat el motiu d'aquesta desgana? Potser el fet que traduir era l'única activitat relacionada amb l'escriptura que proporcionava ingressos regulars:

—Però ¿com és possible que et surti més a compte traduir que fer un llibre original?— preguntava algun castellà, sorprès.

—Doncs és així.

—Però si les traduccions es paguen molt malament.

—És que els originals no es paguen de cap manera. El sistema és molt senzill: o premi o res. (1993: 229)

No és difícil trobar testimonis semblants: per a Xavier Coma, «les traduccions eren una plataforma per guanyar diners» (Bonada 1989: 14). Josep Vallverdú, que s'ha autodefinit com «un traductor que de tant en tant escriu» (Mora 2002: 129), ha afirmat explícitament que «Jo traduïa el que em donaven. Vaig haver de traduir coses que no m'interessaven gens ni mica. [...] Necessitava un sobresou. Jo agafava el llibre, comptava les pàgines que tenia i feia els càlculs.» (121). Josep M. Güell, per la seva banda, assenyala que «Molts eren escriptors que traduïen perquè no acabaven de guanyar-se la vida només escrivint.» (Figuerola 2011: 258). Les raons econòmiques, tanmateix, no són les úniques que expliquen l'emergència de la figura de l'escriptor-traductor que tan bé va evocar Triadú. Tal com assenyala

Ramon Folch i Camarasa, després de dues dècades sense que s'ensenyés català a l'escola els escriptors eren pràcticament els únics que dominaven bé la llengua, i per tant sols en ells podia recaure la tasca de traduir:

De català només en sabien els escriptors. I com que els escriptors catalans no podien viure dels seus llibres i vivien de feines auxiliars, com ara la traducció, que no podem negar que no és una feina de creació, la traducció estava servida per homes que coneixien bé la llengua, encara que aquesta activitat era molt mal pagada. En canvi, els llibres en castellà molt sovint els traduïen mecanògrafes o secretàries que havien fet dos cursos a la Berlitz School. (Lladó 2004: 216)

Folch toca un tema molt debatut al llarg dels últims vint anys que potser caldria repensar: el de la qualitat lingüística dels textos. A desgrat de la pèssima fama que arrossegueu les traduccions al català de l'època, no costa gens demostrar que, sense ser perfectes, sovint eren força millors que les equivalents en castellà (Cornellà 2013). Josep M. Boix i Selva ho comentava a Fuster en una carta de 1965: «Entre tots, hem aconseguit que les versions catalanes estiguin més acreditades que les versions castellanes, ja que en els nostres traductors —molt sovint escriptors, professionals— pesen decisivament raons ultraeconòmiques.» (Vilardell 2011: 255). Un dels narradors de *Leonard o el sexe dels àngels* de Terenci Moix expressa el mateix punt de vista, encara que també critica que l'excessiva dependència en la traducció fes que alguns novel·listes descuidessin la pròpia obra (2008: 76). Més recentment, Vallverdú ha afirmat que «les traduccions catalanes eren més bones que no pas les castellanes, perquè en castellà hi havia molts traductors professionals que no els interessava l'autor que traduïen i, per contra, en català el traductor artesanal s'oferia a traslladar una obra que li agradava, i sabies que era prou competent per a assegurar una obra de qualitat» (Llobet 2012: 402). El consens segurament caldria trobar-lo en un terme mig: ni totes les traduccions eren tan bones ni, en comparació, eren tan dolentes com a vegades s'ha volgut fer creure.

Sigui com sigui, el *boom* editorial va provocar tot un seguit de situacions inèdites en el petit camp cultural en català, com ara el fet que les editorials comencessin a copiar-se estratègies o a prendre's els autors. Va ser sobretot Edicions 62, la primera editorial que va aplicar criteris empresarials (Llanas 2007: 221), que va esperonar altres empreses a adoptar tècniques semblants. Ja que Serrahima esmentava «La Cua de Palla», val la pena assenyalar que Joan B. Cendrós, atret per l'aposta d'Edicions 62, va decidir crear una col·lecció semblant a Aymà, empresa de la qual era propietari. La sèrie, anomenada «Enjòlit», es va especialitzar en el subgènere del thriller d'espionatge i va tenir una durada curta: els seus 15 volums es van publicar entre 1965 i 1967. La influència de la Cua és patent tant en la voluntat d'oferir al públic un gènere popular fins llavors inexistent en català com en l'auster però elegant disseny de cobertes, blanques i amb una pistola Luger a la part superior com a tret distintiu. Edicions 62, d'altra banda, no es va quedar enrere: el 1965 es va posar en contacte amb Mercè Rodoreda i Llorenç Villalonga, fins llavors autors fidels al Club Editor de Joan Sales, per intentar que canviessin d'empresa tot oferint-los la publicació de les seves obres completes

(Rodoreda & Sales 2008: 253). Finalment, el 1968 Rodoreda hi va publicar *La meva Cristina i altres contes* i *Aloma*, cosa que durant un temps la va distanciar del seu antic editor (367). Sales va patir especialment les conseqüències de la competència creixent i l'ús de tècniques més agressives: la col·lecció «Ara i Ací» d'Alfaguara, per exemple, va arrencar gràcies a la captació de diversos autors del Club als qui gairebé es va doblar l'avançament dels drets d'autor, cosa que va acabar produint grans pèrdues (2008: 594-595 i 613).

Un dels resultats de l'impuls que van agafar les editorials en català és que ben aviat diverses empreses que fins llavors només havien publicat en espanyol van intentar introduir-se en el nou mercat. No per cap voluntat militant, és clar, sinó per fer-se un lloc en un negoci que semblava haver pres una embranzida inabundable. Va ser el cas, per exemple, de Vergara (a partir de 1962, vg. Vilardell 2011), Molino (que a partir de 1965 comença a publicar les novel·les d'Agatha Christie), Lumen, Grijalbo, Plaza y Janés, Polígrafa, Bruguera, Fontanella, Planeta, Alfaguara (Borràs 2003: 168) i Anagrama. El raonament era que si algunes editorials estaven traient tants llibres en català al mercat era sens dubte perquè es venien. L'article de Joaquim Molas publicat al *Llibre de l'any 1963* mostra que els intel·lectuals catalans van aplaudir aquest interès, que suposava un pas decisiu cap a la normalització. Pere Calders, per exemple, va afirmar que «Per a una editorial barcelonina en llengua castellana, editar en català, amb la dignitat i el to de la col·lecció “Isard” [Vergara], significa un arrelament que desvetlla múltiples simpaties.» (1964: 54). Pel que fa a Anagrama, el primer contracte signat per Jorge Herralde va ser per traduir *Le discours de la guerre* d'André Glucksmann a totes dues llengües. Com no podia ser d'altra manera, l'objectiu de la seva col·lecció en català “Textos” era publicar «obras de grandes autores ya editadas en castellano en América Latina» (Editorial Anagrama 1994: 66).

Tal com va preveure Molas, la irrupció de companyies amb interessos merament crematístics va remoure profundament les aigües del fins llavors apagat camp cultural en català. A curt termini, ja hem vist que els resultats van ser espectaculars, però la bonança només era aparent, ja que en realitat els problemes del sector no podien resoldre's sense estendre la presència de la llengua en tots els àmbits d'ús. Vallverdú va extreure unes conclusions molt lúcides de la situació: «Certs plans de traduccions al català no han tingut en compte que, sense una corresponent política cultural democràtica, l'intent de programar una vasta gamma de la ciència i la literatura estrangera és “beneficència cultural”, de conseqüències ruïnoses en general» (1975: 108).⁵ La conjuntura, doncs, era enganyosa: les traduccions eren tan ambiciosos i apareixien en tals quantitats que ningú es va adonar del desajustament entre la capacitat de producció de les empreses i la demanda real dels seus productes, que a causa de les limitacions que encara afectaven la cultura catalana no es podia incrementar al mateix ritme. S'havia produït, doncs, una inflació de títols, i aviat la demanda va esdevenir

5. Cal dir que aquesta cita de to més aviat pessimista només apareix a la segona edició revisada del llibre, publicada quan ja s'havia produït la crisi al·ludida. El text de la primera edició, apareguda el 1968, en el punt àlgid de la febre traductora, és bastant més optimista.

insuficient. Malgrat la crisi que va seguir, però, el balanç inicial de la represa va ser enormement positiu, ja que va quedar demostrat que la creació d'un camp literari independent era un projecte del tot viable. De fet, el retrocés de finals de la dècada no va pas posar en entredit els avenços que s'havien assolit, sinó que només va fer palès que, per sedimentar-los, calia que es produís un impuls semblant en tots els fronts. No hi ha cap dubte, en fi, que sense l'audàcia i el dinamisme que van mostrar els agents culturals en uns temps tan incerts, difícilment es podria haver encarat l'entrada al període democràtic amb la confiança i resolució necessàries per reivindicar la viabilitat d'un estament cultural autònom en català.

Bibliografia

- AINAUD DE LASARTE, J. M. (1962). «Barcelona, XXV siglos de historia». A: Unión Internacional de Editores, *Barcelona y el XVI Congreso. Programa-Guía*. Barcelona: INLE, p. 19-28.
- ARIMANY, Miquel (1993). *Memòria de mi i de molts altres*. Barcelona: Columna.
- BOHIGAS, Oriol (1992). *Dietari de records: Dit i fet*, vol. 2. Barcelona: Edicions 62.
- BONADA, Lluís (1989). «Xavier Coma: la novel·la negra nord-americana es va extingir el 60». *Avui*, 20 juliol, p. 14.
- BORRÀS BETRIU, Rafael (2003). *La batalla de Waterloo: memòries de un editor*. Barcelona: Ediciones B.
- CAHNER, Max (1993). «Gènesi de *Nosaltres, els valencians*». *El Temps* 472 (5 de juliol), p. 74-82.
- (2003). «L'èxit intern de la normalització». A: *Exili interior, represa i transició*, ed. Xavier Bru de Sala i Carme Dropez. Barcelona: Proa, p. 57-62.
- CALDERS, Pere (1964). «Llibres». *Serra d'Or* 4 (abril), p. 54-55.
- CAPMANY, Maria Aurèlia (1959). *Traduït de l'americà*. Barcelona: Albertí.
- (1993). *Pedra de toc*, 2. A: *Obra completa. Memòria*, vol. 6, a cura de Guillem-Jordi Graells. Barcelona: Columna.
- CASTELLET, José María (1955). *Notas sobre literatura española contemporánea*. Barcelona: Laye.
- (1979). «Petita història d'una editorial catalana. Crònica d'una aventura empresarial». A: *Edicions 62: mil llibres en català, 1962-1979*. Barcelona: Edicions 62, p. XXXII-LXXI.
- Catálogo de la exposición de El libro en España e Hispanoamérica* (1962). Barcelona: Instituto Nacional del Libro Español.
- CORNELLÀ-DETRELL, Jordi (2013). «La censura després dels censors: algunes reflexions sobre aspectes no resolts de l'herència cultural del franquisme». *Anuari TRILCAT* 2. <http://trilcat.upf.edu/anuari/>
- CRAMERI, Kathryn (2000). *Language, the Novelist and National Identity in Post-Franco Catalonia*. Oxford: Legenda.
- Editorial Anagrama (1994). *Anagrama, 25 años: 1969-1994*. Barcelona: Anagrama.
- FARRÉS, Ramon (2011). *Epistolari Jordi Arbonès & Albert Manent*. Lleida: Punctum-GETCC.
- FERRER I ROCA, Josep Maria (2009). «Escriure i publicar a Barcelona en els darrers cinquanta anys». A: *Llegint pedres, escrivint ciutats: unes visions literàries de la ciutat*, ed. Carles Carreras i Sergio Moreno. Lleida: Pagès, p. 295-315.

- FIGUEROLA, Judit (2011). «Entrevista a Josep M. Güell». *Quaderns. Revista de Traducció* 11, p. 249-266.
- FORMOSA, Feliu (1979). *El present vulnerable: Diaris I (1973-1978)*. Barcelona: Laia.
- FUSTER, Joan (1992). *L'aventura del llibre català*. Barcelona: Empúries.
- (2002). *Obra completa de Joan Fuster. Poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos*. Barcelona: Edicions 62.
- GALLOFRÉ I VIRGILI, Maria Josepa (1991). *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GÜELL, Antoni M.; REIXACH, Modest (1978). *La producció editorial a les àrees lingüístiques restringides: el cas català*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- HURTLEY, Jacqueline (1986). *Josep Janés, el combat per la cultura*. Barcelona: Curial.
- INLE (1973). *Los libros y su exportación*. Madrid: Instituto Nacional del Libro Español.
- LLADÓ, Ramon (2004). «Sobre literatura i sobre traduccions. Entrevista amb Ramon Folch i Camarasa». *Quaderns. Revista de Traducció* 11, p. 215-222.
- LLANAS, Manuel (2007). *Sis segles d'edició a Catalunya*. Vic: Eumo.
- LLOBET, Alexis (2012). «Entrevista a Francesc Vallverdú». *Quaderns. Revista de Traducció* 19, p. 397-410.
- MANENT, Albert (1993a). *Solc de les hores: retrats d'escriptors i de polítics*. Barcelona: Destino.
- (1993b). *Retorn a abans d'ahir: retrats d'escriptors i de polítics*. Barcelona: Destino.
- (1999). *En un replà del meu temps: retrats d'escriptors i de polítics*. Barcelona: Proa.
- MARCO, Joaquim (1966). «Dos traduccions importants». *Destino* 1512 (30 juliol), p. 38.
- (1968). *Sobre literatura catalana i altres assaigs*. Barcelona: Llibres de Sinera.
- MOIX, Terenci (1975). *Siro o la increada consciència de la raça*. Barcelona: Edicions 62.
- (1970). *El dia que va morir Marilyn*. Barcelona: Edicions 62.
- (2008). *Leonard o El sexe dels àngels: una història catalana*. Barcelona: Planeta.
- MOLAS, Joaquim (1963). «La literatura». *Llibre de l'any 62*. Barcelona: Alcides, p. 167-185.
- MORA, Anna Cris (2002). «Entrevista a Josep Vallverdú, traductor». *Quaderns. Revista de Traducció* 8, p. 121-131.
- (1964). «La literatura». *Llibre de l'any 63*. Barcelona: Alcides, p. 219-250.
- MUÑOZ LLORET, Teresa (2006). *Josep M. Castellet: retrat de personatge en grup*. Barcelona: Edicions 62.
- RODORÉDA, Mercè; SALES, Joan (2008). *Cartes completes (1960-1983)*, a cura de Montserrat Casals. Barcelona: Club Editor.
- SAMSÓ, Joan (1994-1995). *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951)*, 2 vols. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2003). «La llengua i la literatura catalana a la primera postguerra: de la clandestinitat a la represa pública». A: *Exili interior, represa i transició*, ed. Xavier Bru de Sala i Carme Dropez. Barcelona: Proa, p. 39-50.
- (2006). *El mecenatge cultural a Catalunya durant el segle xx*. Barcelona: Proa.
- SANTACANA I TORRES, Carles (2000). *El franquisme i els catalans: els informes del Consejo Nacional del Movimiento: 1962-1971*. Catarroja: Afers.
- SERRAHIMA, Maurici (2004). *Del passat quan era present (1959-1963)*, v. 3, ed. Josep Poca i Gaya. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2005). *Del passat quan era present (1964-1968)*, v. 4, ed. Josep Poca i Gaya. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SOLÉ TURA, Jordi (1999). *Una història optimista: Memòries*. Barcelona: Edicions 62.
- TREE, Matthew (2005). «Arbonès, Miller i Nin». *Quaderns. Revista de Traducció* 12, p. 77-81.

- TRIADÚ, Joan (1963). *Llegir com viure*. Barcelona: Fontanella.
- UDINA, Dolors (2005). «La correspondència de Jordi Arbonès». *Quaderns. Revista de Traducció* 12, p. 25-32.
- Unión Internacional de Editores (1962). *Who's who in Publishing*. Barcelona: GISA.
- Union Internationale des Éditeurs (1964). *Seizième congrès: Barcelone 6-12 mai 1962*, 2 vols. Barcelona: Instituto Nacional del Libro Español.
- VALLVERDÚ, Francesc (1968 [1975]). *L'escriptor català i el problema de la llengua*. Barcelona: Edicions 62.
- VILARDELL DOMÈNECH, Laura (2011). «Una aproximació a la col·lecció Isard». A: *La traducció i el món editorial de postguerra*, ed. Sílvia Coll-Vinent, Cornèlia Eisner i Enric Gallén. Lleida: Punctum & TRILCAT, p. 253-272.